

خوانندگان محترم

مطلب زیر حاصل پژوهش کمیته اخلاق جامعه جراحان ایران در مورد بایسته‌ها و شایسته‌ها در مطب جراحی است که جهت مطالعه و نقد تقدیم می‌شود. امید است با تحلیل و نقد مسئولانه در اصلاح و ارتقاء اصول کار در مطب جراحی مشارکت بفرمائید.

بایسته‌ها و شایسته‌ها در مطب جراحی

* دکتر ابوالقاسم اباسهل، * دکتر ابوالفضل افشارفرد، * دکتر مصطفی جابرانصاری، * دکتر عبدالحمید حسابی

* دکتر محمد مهدی حقیقی، * دکتر حمید رحمت، * دکتر فرخ سعیدی، ** دکتر کاظم زنده دل

* دکتر کوروش شیمی، * دکتر سیاوش صحت، * دکتر کاظم عباسیون، * دکتر غلامعلی عکاشه

*** دکتر ایرج فاضل، **** دکتر محمدعلی محقق، * دکتر احمد میر

چکیده:

زمینه و هدف: مطب جایگاهی مقدس و مفید در جامعه و خط اول ملاقات بیماران و مردم با طبیبان و جامعه پزشکی است. در گروه حرفه‌ای جراحان نیز مطب از جایگاهی والا و معنوی و تأثیرگذار برخوردار است. در این مقاله تلاش شده است تا با ترسیم سیمای واقعی مطب جراحی، اصول حرفه‌ای و اخلاقی بایسته و شایسته و نیز رفتارها و منش‌های ناروا و ناشایست در این جایگاه مقدس، مستندی اجمالی و با ارزش به جراحان و سایر پزشکان عزیز، پر تلاش و اخلاق مدار کشور و الگویی برای طبیبان سایر ملل تقدیم گردد.

مواد و روش‌ها: این مطالعه بروش دلفی توسط کمیته اخلاق جامعه جراحان ایران، متشکل از ۱۴ نفر از اعضاء انجام شد. در مرحله اول با مرور صورت جلسات ۱۴ نشست قبلی کمیته اخلاق، موضوعات کلان اخلاقی پزشکی و امور حرفه‌ای مطرح در جامعه پزشکی و به ویژه حرف جراحی، استخراج و اولویت بندی شد. مسائل اخلاقی و حرفه‌ای در مطب جراحان، به عنوان اولویت اول مشخص گردید. در مرحله دوم لیست موضوعات دارای ماهیت اخلاقی و حرفه‌ای حائز اهمیت در مطب جراحی شناسایی و طی مطالعه کتابخانه‌ای تکمیل گردید. در نهایت این موضوعات به سه گروه، (۱) مسائل و آداب اخلاقی و حرفه‌ای الزام‌آور در همه شرایط، (۲) موضوعات و فضائل اخلاقی اختیاری (ترجیحی) که رعایت آنها به ارزش‌ها و شایستگی‌های جراح می‌افزاید، (۳) ردائیل و مناهي و موضوعاتی که شایسته حرفه مقدس طب نیست و ممنوع و مستوجب پیگیری و توبیخ است، طبقه‌بندی شد.

یافته‌ها: در مجموع ۲۰ موضوع کلان اخلاقی و حرفه‌ای حائز اهمیت شناسایی شد: مسائل اخلاقی و حرفه‌ای در مطب جراحان، اخلاقیات عمومی در حرفه جراحی، مسائل اخلاقی مرتبط با آموزش جراحی (کلاسیک، مداوم)، حفظ اسرار و افشای راز، احترام به نیازهای معنوی بیماران، اخلاقیات ارتباطات، تعاملات و همکاری‌ها در حرفه جراحی، مسائل قانونی دارای ریشه اخلاقی و اخلاقیات مرتبط با رضایت آگاهانه و تصمیم‌گیری جایگزین، حرفه‌ای‌گری، نوآوری‌ها - تکنیک‌ها و ابزار جدید، عدالت، تضارب منافع و مسئولیت، مسائل اخلاقی با ابعاد مذهبی، پژوهش و نوآوری، موضوعات درون حرفه‌ای، مسائل اخلاقی به تفکیک رشته‌های جراحی، مسائل اخلاقی دارای پیامدهای سیاسی و اخلاق در بحران‌ها و حوادث. در مورد اولویت مسائل اخلاقی و حرفه‌ای در مطب جراحان اتفاق نظر و اجماع حاصل شد و این موضوع برای مطالعه حاضر انتخاب گردید. در این اولویت، ۴۰ موضوع شناسایی و در مطالعه کتابخانه‌ای ۴۵ موضوع دیگر به لیست اضافه شد. با اجماع نظر گروه مطالعه، موضوعات شناسایی شده به سه گروه، بایسته (۳۳ موضوع)، شایسته (۳۲ موضوع) و ممنوع یا مذموم (۲۰ موضوع)، تقسیم بندی و به تفکیک هر گروه اولویت بندی شد.

نتیجه‌گیری: مطب جایگاهی مقدس و محل ارائه طیف وسیعی از خدمات جراحان به بیماران و جامعه می‌باشد. دانستن و رعایت اصول و آداب اداره مطب جراحی، اموازین اخلاق پزشکی و اصول حرفه‌ای، و اجتناب از لغزش‌ها، اشتباهات، بدخلفی‌ها، و بدرفتاری‌ها، لازمه خدمات شایسته حرفه‌ای در این مکان مقدس و جلب اعتماد عمومی و بیماران و ارتقای اخلاق حرفه‌ای و سلوک اجتماعی است. این مطالعه اولویت‌های مربوط به موضوعات اخلاقی مطب جراحی را در سه گروه بایسته‌ها، شایسته‌ها و ناپایدها، تعیین نموده است. پرداختن به این موضوعات و تلاش برای پیاده‌سازی آنها، می‌تواند در ارتقاء مستمر خصوصیات اخلاقی در جامعه جراحی و پزشکی کشور مؤثر باشد.

واژه‌های کلیدی: مطب، جراحی، اخلاق پزشکی، آداب حرفه‌ای، حرفه‌ای‌گری، بایسته‌ها، شایسته‌ها

نویسنده پاسخگو: دکتر محمدعلی محقق

تلفن: ۶۶۵۸۱۵۴۲

E-mail: mamohagheghi@gmail.com

* عضو هیأت مدیره جامعه جراحان ایران

** استادیار گروه اپیدمیولوژی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی تهران، مرکز تحقیقات سرطان

*** استاد گروه جراحی عمومی و عروق، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی شهید بهشتی، رئیس جامعه جراحان ایران

**** استاد گروه جراحی عمومی و سرطان، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی تهران، رئیس مرکز تحقیقات سرطان،

انستیتو کانسر

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۰۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۰۲

زمینه و هدف

جراحی حرفه‌ای سرنوشت‌ساز است که اخلاق در آن جایگاه مهمی دارد، چرا که بیمار جان خود را که ارزشمندترین گوهر هستی اوست، چون امانتی بدست جراح سپرده و باز گشت سلامت را طلب می‌نماید. جراح انسانی است روشنفکر، عالم، مسئولیت‌پذیر، روزآمد، هنرمند، دارای عشق و انگیزه، انسان‌دوست، با وجدان، متواضع، شرافتمند، بردبار، بزرگووار، خطرپذیر، پرهیزگار، امانت‌دار، مبتکر، مفسر، منتقد، انتخاب‌گر، خلاق، حساس و غم و شادی او با وخامت و بهبودی بیمارانش پیوند خورده است.^۱ جراحان مسئولیت‌های حرفه‌ای و اجتماعی جامعی برعهده دارند. علاوه بر وظایف تشخیصی، درمانی، بازتوانی و تسکینی، بسیاری از نیازهای معنوی، دغدغه‌ها، نگرانی‌ها، تشویش‌ها و مشکلات بیماران و خانواده‌ها با ایفای نقش راهنما و معتمد توسط جراحان قابل تأمین و حل و فصل است. در فرهنگ و آداب طبابت در جامعه ما، مطب از جایگاه مهم و والائی برخوردار است.

هدف اصلی این مطالعه تدوین اصول اخلاقی و تبیین رفتارهای شایسته حرفه‌ای و تعیین موارد غیراخلاقی و غیر حرفه‌ای در مطب جراحان است. تدوین و پیشنهاد اصول اخلاقی و حرفه‌ای مطب داری و ترویج و تلاش و زمینه‌سازی برای رعایت آنها، موجب بهینه‌سازی خدمات و اعتلای فرهنگ سلامت خواهد شد.

در تاریخ طب اسلام و ایران و فرهنگ طبابت ملت ایران، ارتباط صحیح و اخلاقی پزشک با بیمار، پیشینه‌ای طولانی و درخشان دارد. کتاب ادب الطیب "اعمال و رفتار یک پزشک"؛ اولین کتاب اختصاصی حوزه اخلاق پزشکی است که توسط پزشک مسلمان نیمه دوم سده سوم قمری، اسحاق بن علی رهاوی^۱ نگاشته شده است.^{۲-۴} ابوبکر محمد ابن زکریای رازی، در آثار ارزشمند خود، از جمله کتاب الحاوی و رساله‌ای در بایسته‌های اخلاق پزشکی، در خصوص نحوه ارتباط بین پزشک و بیمار و جنبه‌های گوناگون این رابطه مانند صفات اخلاقی پزشک در مواجهه با بیمار، نگرش پزشک به بیمار، وجدان کاری و احساس مسئولیت حرفه‌ای و عدم سوءاستفاده مادی، جسمی یا روحی از بیمار نکاتی بسیار ارزشمند را متذکر شده است.^۵ کتاب گران سنگ «خلاصه الحکمه» تالیف دانشمند فرزانه ایران زمین، حکیم

سید محمد حسین عقیلی خراسانی شیرازی است که نگارش آن به بیش از دو قرن پیش باز می‌گردد. توجه دقیق و نکته‌سنجی ویژه در تبیین اصول اخلاق پزشکی در این اثر با ارزش، حائز اهمیت است. پیشینه ارائه اصول چهارگانه اخلاق پزشکی در پزشکی نوین، سابقه‌ای چندان طولانی ندارد، حال آن که در این ذخیره طب پارسی، این اصول به زیبایی تشریح و بازخوانی شده است.^۶

در طب کلاسیک مدرن به اصول و مبانی اخلاق پزشکی و رفتار حرفه‌ای توجهات خاصی مبذول گشته است. آموزش اخلاق پزشکی^۲ و اصول و مصادیق حرفه‌ای‌گری (رفتار حرفه‌ای^۳)، از استانداردهای آموزش پزشکی دانشکده‌های پزشکی دنیا شمرده می‌شوند.^۸ در برنامه‌های آموزشی دستیاری رشته‌های جراحی تقریباً تمام دانشکده‌های پزشکی معتبر دنیا، آموزش اخلاق پزشکی و اصول حرفه‌ای‌گری به عنوان اجزاء ضروری آموزش رعایت شده است. در مورد میزان آموزش، بهترین و مؤثرترین شیوه‌های آموزش و منابع آموزشی اختلاف نظر موجود است.^۹

ارتباط جراح با بیمار، یک اصل مهم بالینی، و صحنه‌ای زیبا و آراسته به هنر و مهارت جراحی، و محصول با ارزش آن، سلامت و شادابی جامعه است. مطب جایگاه مهم تجلی این هنر ناب و مهارت زیبا است. در عرف طبابت در کشور ما، بسیاری از جراحان بخش مهمی از خدمات حرفه‌ای خود را در مطب ارائه می‌دهند. در فرهنگ سلامت مردم عزیز و فهیم ایران نیز مراجعه به مطب، یک سنت حسنه و یک رویه دیرباز و مردم آشنا است. علیرغم اهمیت این جایگاه، خاصه در مورد جراحان، در باب آداب حرفه‌ای و اصول اخلاقی لازم الاجراء و شایسته و نیز رفتارهای ناشایست و ناروا و غیر حرفه‌ای، مطالعات جامعی انجام نشده و منابع اختصاصی معتبر بومی در دسترس نیست. در این نوشتار تلاش شده است، مصادیق اخلاقی و حرفه‌ای بایسته و شایسته و نیز امور و مصادیق ناشایست و ناروا، به صورتی مستند و کاربردی و قابل استفاده در فعالیت‌های گسترده رایج در مطب‌های جراحی سراسر کشور، با متدولوژی علمی، گردآوری و به عنوان سندی اجرائی و کاربردی و الگو ارائه گردد.

² Medical ethics

³ Professionalism

^۱ از اهالی رُها، اِدسای کنونی در ترکیه

فرا می‌گرفتند و به همین دلیل تاریخ طب و اخلاق پزشکی با تاریخچه فلسفه در قرون چهارم و پنجم قبل از میلاد، قرین بوده است. اخلاق پزشکی بیش از سایر جنبه‌های حرفه طب با اندیشه‌ها و افکار فلاسفه بزرگ تاریخ باستان مانند سقراط (۳۹۹-۴۷۰ ق.م.)، افلاطون (۳۴۷-۴۲۷ ق.م.) و ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م.) پیوند خورده است. این دانشمندان یونانی قائل به "عقل سالم در بدن سالم" بوده‌اند و علم اخلاق را در کنار علم طب "هنر زیستن" و "مراقبت و مواظبت از نفس" می‌دانستند. در همان دوران بقراط (۳۸۰-۴۵۰ ق.م.) که به پدر علم طب شهرت یافته، سوگند نامه^۷ معروف خود را تنظیم و مبانی اخلاقی را در قالب سوگندنامه با طبابت در هم آمیخت.^{۱۱} از خدمات برجسته بقراط به دانش پزشکی این بود که همه پزشکان را متعهد ساخت منافع بیماران را در همه حال بر منافع خود مقدم بدانند. جراحی رومی‌ها به شدت تحت تأثیر جنگ و کشورگشائی بوده است. در کتاب "دمدیسینا" نگاشته سلسوس (فلورانس ۱۴۷۸)، قدیمی‌ترین سند پزشکی مغرب زمین پس از نوشتجات بقراط و اولین کتاب تاریخ طب جهان غرب، در باب مشخصات جراح و آداب جراحی مطالب صریحی نوشته شده است. سمبل علم پزشکی، مار بزرگی که به دور چوب دستی گره‌دار و زبر حلقه زده، براساس افسانه‌های یونانی ساخته و پرداخته شده است.^۸

چهارصد سال پس از بقراط، جالینوس در پایتخت امپراطوری روم باستان، ظهور کرد و نظریاتش قرن‌ها بر عالم پزشکی سایه افکند. در زندگینامه این دانشمند که خود وی نگاشته است، به مصادیقی از رفتارهای قابل انتقاد حرفه‌ای برمی‌خوریم.^{۱۲}

حرفه طب در فرهنگ دینی و ملی

علم طب جایگاهی رفیع و منزلتی وسیع دارد. این علم مفید، مورد نیاز بشر، در ردیف علم الادیان است و ارزش‌های منصوب به خدمات آن به ابنای بشر و مافوق تمام ارزش‌های متعالی و معنوی قرار گرفته است. در قرآن کریم احیای یک نفس معادل احیای کل انسان‌ها ارزشمند و مقدس شمرده شده است. طبیب از اسماء خداوند و از صفات وجود نورانی پیامبر گرامی اسلام است که جامع جمیع صفات و ملکات

دکتر محمدعلی محقی - بایسته‌ها و شایسته‌ها در مطب جراحی

مطب جراحی، ساحت تعظیم شعائر اخلاقی و تکریم حرفه مقدس پزشکی

مطب به محلی اطلاق می‌شود که پزشک در آن محل اعم از بخش خصوصی یا خیریه یا آزاد به طبابت می‌پردازد.^۴ بنابراین ضابطه برای تشخیص "مطب" حرفه پزشک و اشتغال وی به امر درمان است نه صرفاً گرفتن وجهی به عنوان ویزیت.^۱ حرفه پزشکی مجموعه‌ای از اقدامات، ارزش‌ها، رفتارها و توجهاتی می‌باشد که در خدمت حفظ، ارتقاء و بازگشت سلامت افراد و جامعه و در موارد بیماری در جهت حفظ منافع بیمار به عنوان فردی از کل جامعه به کار گرفته می‌شود. حرفه جراحی بخشی از علم پزشکی است که بیماری‌ها، آسیب‌ها و بدشکلی‌ها را با شیوه‌های جراحی درمان می‌نماید.^{۱۰}

فرازهای برجسته اخلاقی در تاریخ جراحی

تاریخچه طب و اخلاق ناظر برآن با تاریخ بشر برابری می‌کند. دانش پزشکی به طور خاص از دیر باز با علم اخلاق، ارزش‌های اخلاقی و اخلاق حرفه‌ای در هم آمیخته است.^{۱۱} مهمترین بازمانده موجود از طب آشوری - بابلی، دستوره‌های حمورابی است. بسیاری از قواعد موجود در دستوره‌های حمورابی مربوط به نتایج اعمال جراحی است و همینطور اولین مطالب در مورد ابزار جراحی را می‌توان در این دستورات پیدا کرد.^{۱۲} در آئین یهودیان جراحی، به ویژه ختنه، به مثابه یک آئین مذهبی و اجتماعی بوده است.^۵ در پاپیروس ابرس، از کهن‌ترین آثار باستانی مصر که قدمت آن به ۱۵۵۰ سال قبل از میلاد مسیح (ع) بر می‌گردد، مجموعه‌ای از دستورات درمانی مختلف، همراه با تصورات جادویی و سرودهای مذهبی نگاشته شده است. در پاپیروس جراحی ادوین اسمیت که مربوط به ۱۶۰۰ قبل از میلاد و نقطه عطفی در باستان‌شناسی و مصرشناسی است، راجع به زخم‌ها، تومورها و اعمال جراحی توصیفات نگاشته شده.^۶

قبل از میلاد مسیح (ع)، فرهنگ یونانی و رومی با تأثیر از فرهنگ ایران و تمدن مشرق زمین، در غرب گسترش و نفوذ داشته است. در آن ادوار به علت عدم گستردگی علوم، طبیبان سایر رشته‌ها مانند حکمت و فلسفه را نیز

۴ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون اجازه تاسیس مطب

۵ تابلوی نقاشی هنرمند آلمانی کریسپین پاسه در تاریخ ۱۵۹۹ میلادی - موزه فیلادلفیا.

۶ بریستد جی، پاپیروس جراحی ادوین اسمیت، ۱۹۳۰، دانشگاه شیکاگو

7 The Hippocratic Oath

۸ آسکل هیپوس از الهه‌های یونان در سیمای ماری از درون معبد اپیداروس، پس از شیوع یک بیماری بر رومی‌ها نازل گردید

مطب‌ها را در جامعه شریف ما به کانون محبت، پناهگاه امن، جایگاه مقدس و خانه دوم مردم تبدیل نموده است. بر آحاد پزشکان و جراحان شریف و بزرگوار فرض است که با مراقبت و تلاش و ارائه کارنامه درخشان عملکردی، از این پایگاه امن و امان مردمی همواره دفاع و عمر شریف و پیربرکت خود را وقف خدمتگزاری در آن نمایند. هدف این مطالعه شناسایی و معرفی اصول، مبانی، موضوعات ضروری و لازم‌الاتباع، فضائل، موضوعات شایسته و ترجیحی، موضوعات ناشایست و ناروا و ارائه مستندی کاربردی برای عموم شاغلین حرف مختلف جراحی است.

مواد و روش‌ها

گروه تحقیق متشکل از ۱۴ نفر اعضای کمیته اخلاق جامعه جراحان ایران تشکیل و طرح مطالعاتی را تهیه نمود. ابتدا لیستی از موضوعات کلان اخلاقی و حرفه‌ای در شرایط جاری در جامعه پزشکی کشور، از ۱۴ صورت جلسه قبلی کمیته اخلاق تهیه و بروش بحث متمرکز گروهی ۱۰، اولویت‌بندی شد. از جدول رتبه‌بندی شده ۱۱ برای تعیین اولویت موضوعات استفاده شد. در مرحله بعد، با تعیین اولین اولویت با عنوان "مسائل اخلاقی و حرفه‌ای مطب جراحی"، با روش بحث متمرکز گروهی لیستی متشکل از ۴۵ موضوع مهم از مصادیق اخلاقی و حرفه‌ای در مطب جراحی شناسایی شد. این لیست با افزودن عناوینی برگرفته از مطالعات اخلاق پزشکی و امور حرفه‌ای مندرج در نشریات داخلی، منابع معتبر بین‌المللی، و عناوین و موضوعات مطرح شده در همایش‌های مرتبط برگزار شده اخیر در داخل کشور تکمیل شد. در نهایت ۸۳ موضوع/عنوان شناسایی شد. لیست اخیر به گروه تحقیق ارائه و برحسب ماهیت موضوعات به سه گروه مشروحه ذیل تقسیم گردید: گروه اول با عنوان "موضوعات بایسته" که در همه شرایط، در همه مطب‌های جراحی و توسط عموم جراحان لازم‌الاجراء و عدول از آنها مستوجب توبیخ است. گروه دوم با عنوان "موضوعات شایسته"، متشکل از فضائل و مکارم و جنبه‌هایی از اخلاق پزشکی و آداب حرفه‌ای است که رعایت داوطلبانه آنها بصورت انتخابی و اختیاری، نشان از کمالات و شایستگی‌های جراح داشته ولی انجام ندادن آنها نیز مستوجب توبیخ و سرزنش نیست. گروه سوم شامل رذائل، موارد و "رفتارهای ناشایست"

اخلاقی می‌باشند و فلسفه بعثت آن بزرگوار اتمام مکارم اخلاقی بوده است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: "وَأَكْرَمَ الْحَسَبِ حُسْنُ الْخُلُقِ" ۹ شریف‌ترین خویشاوندی خوش اخلاقی است. ۱۴ شایسته است طبیب با شناخت خداوند و جهان و بندگی پروردگار، با دیگر افراد بشری رفتار انسانی داشته، به حسن خلق و خصلت‌ها و رفتار برانزده آراسته گردد. مداومت بر این خصال وی را به انسانی دلسوز، با ارزش، بزرگوار، کریم و ارجمند و مفید به حال دیگران تبدیل می‌نماید. حسن خلق هم نعمت است و هم نعیم. آرامش ظاهر، رضایت باطن، آسودگی خیال، اطمینان قلب، نیت خیر، حسن ظن به دیگران، محبت به دیگران، اقبال مردم، جذب افراد، از بین بردن تشنج و در یک کلام حسن خلق طبیب، سرچشمه جوشان نعمت برای خود و همه انسانهایی است که با او در ارتباط هستند و به ویژه بیماران. ۱۵ در منابع تاریخی و فرهنگی و علمی، از طب به عنوان یک پیشه مفید و مورد نیاز، حرفه‌ای مقدس و معنوی و شغلی شریف و محترم یاد شده است. ادبیات غنی فارسی مشحون از توصیف معنوی و تشبیه عرفانی و تعریف انسان‌دوستانه از حرفه طب و طبیبان و حکیمان خدمتگزار و متواضع بوده است. ۱۶ ساحت این شغل شریف همواره از رذائل و مادیات دور و حریم آن از اغراض نفسانی مبرا دانسته شده. طبیبان امنای مردم، محرم اسرار ایشان و راهگشای مشکلات و کدورت‌های زندگی و رفتاری و علاج‌کننده امراض روحی و جسمانی مردم بوده‌اند. مسئولیت‌ها، نقش‌ها، ظرفیت‌ها و دامنه فعالیت در پیشه پزشکی، از تشخیص و درمان بیماری‌ها و مداوای جسمانی بیماران، بسیار فراتر است. در فرهنگ سنتی و معاصر سلامت، تسکین آلام روحی، تأمین نیازهای معنوی، جبران کاستی‌های سبک زندگی، حل انحرافات رفتاری، درخواست مشاوره‌های علاج‌جویانه و بسیاری از مصادیق حیات طیبه بشری به طبیبان و تلاشگران عرصه سلامت ارائه و مراجعه و یا ارجاع می‌شود. نقش بی‌بدیل پزشکان در تأمین طیف وسیعی از نیازمندی‌های معنوی، روانی، اجتماعی، جسمانی، مشاوره‌ای، رفتاری و امثال آنها، شغل پزشکی را در عداد نادر مشاغل بسیار مفید و مورد نیاز جوامع بشری قرار داده است. مطب پزشکان و خاصه جراحان، در زمره مفیدترین و مورد نیازترین جایگاه‌های شغلی مردم و آداب آسان و پذیرا و توأم با نهایت احترام،

10 Focus group discussion

11 Rating scale

لازم الاجراء در همه شرایط و برای عموم جراحان در هنگام انجام وظایف حرفه‌ای در مطب جراحی و اولویت نسبی آنها لیست شده است. نویسندگان براین باورند که عدول از این اصول و موازین مصداق فعل غیراخلاقی و غیر حرفه‌ای است. این موضوعات در محورهای مشروحه ذیل طبقه‌بندی و تنظیم شده است:

الف): موضوعات ریشه‌دار در اخلاقیات عمومی و فرهنگ اسلامی جامعه: مسئولیت‌شناسی، پاسخگوئی، حفظ کرامت انسانی، رعایت حقوق بیماران، احترام به باورها و اعتقادات ایشان، رازداری و حفظ اسرار.

ب) اخلاقیات و آداب حرفه مقدس پزشکی، که مراعات آنها بازتاب شخصیت متین و عملکرد وزین جراح در مطب است:

تعهد به وظایف حرفه‌ای، رعایت حدود و توانائی‌های تخصصی، صرف وقت کافی، گوش فرادادن به سخنان بیمار، پاسخگوئی با احترام به پرسش‌های بیمار، رعایت حق تقدم، آداب اداره مطب و تکریم مراجعین

ج) اصول اخلاق معیشتی جراحان که مراعات آنها در مطب جراحی موجب صیانت از لغزش‌ها و کسب روزی حلال، مباح، طیب و آراستگی امور زندگی است:

رعایت ضوابط مرتبط با حق ویزیت و خدمات جراحی در مطب و بلندنظری در پذیرائی از بیماران کم بضاعت و بی‌بضاعت و تقوا در تعاملات مالی و اقتصادی

سایر موازین اخلاقی مندرج در جدول ۲، ناظر بر انجام وظایف علمی و حرفه‌ای و مصادیق خاصی است که مطب محل ظهور و بروز آنها است و نویسندگان رعایت آنها را لازم و واجب می‌دانند.

جدول ۳- موضوعات/مسائل اخلاقی - حرفه‌ای شایسته (ترجیحی) در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه در این جدول لیست شده است. به اقتضای مستند حاضر، توضیحاتی اجمالی در این باب لطیف اخلاقی، ارائه خواهد شد.

دکتر محمدعلی محقی - بایسته‌ها و شایسته‌ها در مطب جراحی

است و عموم جراحان، در جمیع شرایط، از انجام آنها نهی می‌گردند. در جلسات بعدی، لیست موضوعات در هر گروه به ترتیب اولویت مشخص گردید. با مشخص شدن این سه لیست از موضوعات اخلاقی و حرفه‌ای شناسائی شده در شرایط طبابت در مطب جراحی، در حد اقتضای این مقاله تحلیل و نتیجه‌گیری به عمل آمده است.

یافته‌ها

در مرحله اول مطالعه که به روش دلفی انجام شده است، بیست موضوع کلان اخلاقی و حرفه‌ای جاری حرف جراحی که شایسته توجه، توجیه، ترویج، تدوین و رسیدگی می‌باشند به شرح ذیل شناسائی و اولویت‌بندی شد:

مسائل اخلاقی و حرفه‌ای مطب جراحی، اخلاقیات عمومی در حرفه جراحی، مسائل اخلاقی مرتبط با آموزش جراحی (کلاسیک و مداوم)، حفظ اسرار و افشای راز، احترام به نیازهای معنوی بیماران و نحوه تأمین آن، اخلاقیات ارتباطات، تعاملات و همکاری‌ها در حرفه جراحی، مسائل قانونی دارای ریشه اخلاقی، و اخلاقیات مرتبط با رضایت آگاهانه و تصمیم‌گیری جایگزین، حرفه‌ای‌گری (رفتار حرفه‌ای)، نوآوری و تکنیک‌های جدید، عدالت، تعارض منافع، مسائل اخلاقی دارای ابعاد فقهی و مذهبی، تعارض مسئولیت، اخلاق در پژوهش‌های جراحی، اخلاقیات درون حرفه‌ای، مسائل انتهای حیات، اخلاقیات اختصاصی تخصص‌های مختلف، اخلاق در سیاست‌های سلامت، اخلاق در بحران و اتفاقات غیرمترقبه و ناخواسته (جدول ۱).

سایر یافته‌های این مطالعه در ۳ جدول خلاصه شده است. در هر جدول اولویت‌ها، به اعتبار اهمیت، تأثیرگذاری، پیشینه در منابع و مستندات اخلاقی / حرفه‌ای، و اجماع گروه مطالعاتی تنظیم شده است. عناوین و مضامین جداول به شرح زیر است:

در جدول ۲ موضوعات، مسائل، حوادث اخلاقی بایسته و

جدول ۱ - لیست موضوعات کلان اخلاقی و حرفه‌ای شناسائی شده در شرایط فعلی جامعه پزشکی و جامعه جراحی کشور، به ترتیب اولویت*

ردیف	موضوع کلان اخلاقی - حرفه‌ای حرف جراحی، شناسائی شده در مطالعه	اولویت	امتیاز از ۱۰۰
۱	اصول، آداب و مسائل اخلاقی و حرفه‌ای مطب جراحی، اتاق عمل و بیمارستان	اول	۱۰۰
۲	اخلاقیات عمومی حرفه جراحی (اخلاق و منش و رفتار جراح، در کسوت مقدس طب)	اول	۱۰۰
۳	مسائل اخلاقی مرتبط با آموزش در رشته‌های جراحی (کلاسیک و مداوم)	دوم	۹۴
۴	حفظ اسرار بیماران بطور عام و افشای اسرار در موارد خاص طبق قانون و اصول حرفه‌ای	دوم	۹۴
۵	احترام به نیازهای معنوی بیماران و نحوه تأمین آنها	دوم	۹۱
۶	ارتباطات، همکاری‌ها و تعاملات در حرفه جراحی	سوم	۸۱
۷	مسائل قانونی دارای ریشه اخلاقی	سوم	۸۱
۸	اخلاقیات مرتبط با رضایت آگاهانه و تصمیم‌گیری جایگزین	سوم	۸۴
۹	معضلات، مسائل و چالش‌های حرفه‌ای گری ^{۱۲}	سوم	۸۲
۱۰	مسائل اخلاقی نوآوری‌ها، تکنیک‌های جدید و کاربرد ابزار جدید در رشته‌های جراحی	چهارم	۷۶
۱۱	عدالت در ارائه خدمات به جامعه و بیماران، امور آموزشی و تحقیقات جراحی	چهارم	۷۵
۱۲	تضارب (تعارض) منافع ^{۱۳}	چهارم	۷۳
۱۳	مسائل اخلاقی دارای ابعاد مذهبی و فقهی	چهارم	۷۲
۱۴	تعارض (تضارب یا تضاد) مسئولیت	پنجم	۷۶
۱۵	اخلاقیات مرتبط با پژوهش‌های جراحی و نوآوری‌های تحقیقاتی	پنجم	۶۷
۱۶	اخلاقیات درون حرفه‌ای، خودتنظیمی حرفه‌ای ^{۱۴} ، وظایف در قبال سازمان نظام پزشکی	پنجم	۶۷
۱۷	مسائل اخلاقی و وظایف حرفه‌ای مرتبط با انتهای حیات	پنجم	۶۵
۱۸	مسائل اخلاقی به تفکیک رشته‌های مختلف جراحی (جراحی عمومی، جراحی اطفال، جراحی ترمیمی و پلاستیک، جراحی اعصاب، جراحی قفسه صدری، جراحی عروق.....)	پنجم	۶۴
۱۹	مسائل اخلاقی و حرفه‌ای دارای ابعاد و پیامدهای سیاسی	ششم	۴۴
۲۰	بحران‌های اخلاقی، اتفاقات ناخواسته، انتظارات و واکنش‌های اجتماعی	مهم	-

* امتیاز در این جدول براساس میانگین نظرات گروه تحقیق بدست آمده است.

12 Professionalism
13 Conflict of interests
14 Professional self-regulation

جدول ۲- موضوعات اخلاقی بایسته و لازم الاجراء در همه شرایط و برای عموم جراحان در مطب جراحی و اولویت نسبی آنها*

ردیف	موضوعات اخلاقی - حرفه‌ای بایسته (لازم الاجراء) در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه	اولویت	امتیاز از ۱۰۰
۱	مسئولیت و پاسخگویی جراح در قبال کلیه خدمات، اقدامات و عملکرد در مطب جراحی	اول	۱۰۰
۲	وظایف محوری جراح در حفظ حیات، بازگشت سلامت، ارتقای سلامت بیماران به نحو احسن	اول	۱۰۰
۳	حفظ کرامت انسانی بیماران و اجتناب از هر نوع رفتار نامناسب در همه موارد و شرایط	اول	۱۰۰
۴	رعایت حقوق بیماران مراجعه کننده به مطب جراحی	اول	۱۰۰
۵	احترام به عقاید و باورهای دینی و فرهنگی بیماران	اول	۱۰۰
۶	صداقت در رعایت توانائی حرفه‌ای، طبابت در محدوده توانمندی و صلاحیت و ارجاع سایر موارد به همکاران ذیصلاح	اول	۱۰۰
۷	اختصاص وقت کافی برای معاینه و گوش فرادادن به مشکلات بیمار و رعایت اصول علمی و اخلاقی معاینات	اول	۱۰۰
۸	رعایت آداب معاینه بیماران، به ویژه بانوان و کودکان در مطب جراحی	اول	۱۰۰
۹	پاسخگویی با احترام به پرسش‌های بیماران	اول	۱۰۰
۱۰	رازداری حفظ اسرار بیماران در همه موارد و عدم افشای اسرار بجز در مواردی که قانون تعیین نموده	اول	۱۰۰
۱۱	آموزش کارکنان و منشی مطب در رعایت اصول اخلاقی و انسانی و رفتار شایسته با مراجعین	اول	۹۵
۱۲	رعایت ضوابط مرتبط با حق ویزیت و خدمات جراحی در مطب	اول	۹۵
۱۳	بلند نظری در پذیرائی از بیماران بی بضاعت و کم بضاعت	اول	۹۰
۱۴	پذیرش مسوولیت اشتباهات و تلاش برای جبران آنها	اول	۹۰
۱۵	رعایت اصول قانونی (مقررات پزشکی، پروانه اشتغال، ضوابط نظام پزشکی، ضوابط پزشکی قانونی)	اول	۸۵
۱۶	پذیرش با احترام، رعایت حق تقدم، تسهیل شرایط انتظار، و سایر جنبه‌های تکریم مراجعان به مطب	اول	۸۵
۱۷	مراعات مسائل اخلاقی و موازین حرفه‌ای، ارجاع بیماران بین مطب جراحی با مطب سایر پزشکان و بیمارستان‌ها	اول	۸۵
۱۸	وظایف و تعهدات خاص حرفه‌ای و اخلاقی جراح در موارد اورژانس و بحران و سایر شرایط غیرعادی	اول	۸۵
۱۹	رعایت ضوابط نسخه‌نویسی و رازداری در ذکر تشخیص بیماری در نسخه/دفترچه بیمه و گواهی پزشکی	اول	۸۵
۲۰	رعایت ضوابط علمی و اندیکاسیون در درخواست اقدامات پاراکلینیک و تعهد به رویت نتایج با دقت	دوم	۸۰
۲۱	رعایت موازین شرعی در موارد و مصادیقی که در مطب‌های جراحی باید رعایت گردد	دوم	۸۰
۲۲	رعایت اصول تجویز داروهای مخدر، داروهای خارج از لیست، داروهای گران‌قیمت دارای معادل داخلی ...	دوم	۸۰
۲۳	خوانا بودن و درستی نوشتجات در همه موارد	دوم	۷۵
۲۴	جنبه‌های اخلاقی ارتباطات و تعاملات (با بیماران، بستگان ایشان، همکاران، جامعه، دولت، نظام پزشکی، صنعت ...)	دوم	۷۵
۲۵	الزامات حرفه‌ای و اخلاقی مرتبط با تشکیل و نگهداری پرونده و مدارک بیماران و پرونده الکترونیک در مطب جراحی	دوم	۷۵
۲۶	حفاظت از خود و پرسنل و بیماران و سایر مراجعین از مخاطرات بالقوه ناشی از خدمات حرفه‌ای در مطب جراحی	دوم	۷۵
۲۷	رعایت موازین حقوقی و اصول اخلاقی در صدور گواهی با اهداف مختلف در مطب جراحی	دوم	۷۵
۲۸	مسائل اخلاقی مرتبط با دفترچه‌های بیمه در مطب جراحی برای خدمات داخل و خارج از مطب	دوم	۷۰
۲۹	مراعات جنبه‌های اخلاقی گزارش مواردی که طبق قانون باید گزارش گردد	سوم	۶۵
۳۰	مراعات وظایف اخلاقی و حرفه‌ای در گزارش موارد جرم و جنایت و مسائل امنیتی	سوم	۶۵
۳۱	فعالیت غیردرمانی در مطب و رعایت جنبه‌های قانونی و اخلاقی مرتبط	سوم	۶۵
۳۲	رعایت الزامات اخلاقی در مشاوره‌های جراحی (درخواست مشاوره انجام مشاوره)	سوم	۶۵
۳۳	گزارش موارد خلاف‌های فاحش اخلاقی، علمی و مالی همکاران به سازمان نظام پزشکی	سوم	۶۵
۳۴	رعایت سایر موارد به تشخیص جراح، اجماع سایر همکاران، انجمن‌های علمی و سایر مراجع مرتبط	اول	۱۰۰

** اولویت و امتیاز جداول ۲-۴ بر اساس اجماع گروه مطالعه حاصل شده است و بر اهمیت همه موضوعات تأکید می‌شود.

جدول ۳- موضوعات اخلاقی - حرفه‌ای شایسته (ترجیحی) در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه

ردیف	موضوعات اخلاقی - حرفه‌ای شایسته (ترجیحی) در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه	اولویت	امتیاز از ۱۰۰
۱	نمود ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی در منش، رفتار و شخصیت جراحان به صورت الگو	اول	۱۰۰
۲	پابندی به مضامین سوگندنامه‌های پزشکی و وقف خویش برای نجات بیماران و سلامت جامعه	اول	۱۰۰
۳	اتخاذ "رویکرد حقوق بشری" در انجام وظایف حرفه‌ای و تلاش برای برخورداری مراجعین به مطب جراحی از حقوق انسانی در برخورداری از حداکثر خدمات جراحی برای بازگشت، حفظ، و ارتقای سلامت	اول	۱۰۰
۴	توجه به نیازهای معنوی، شرایط روانی-عاطفی و جسمانی بیماران در مطب جراحی	اول	۱۰۰
۵	امانت‌داری و حفظ و استمرار اعتماد بالای جامعه نسبت به جراحان	اول	۱۰۰
۶	رعایت جنبه‌های اخلاقی و ملاحظات مرتبط با رؤیت نتایج آزمایشات، ارائه مشاوره در مطب، ویزیت‌های بعدی	اول	۱۰۰
۷	رعایت اصول نسخه‌نویسی و تجویز منطقی در مطب جراحی (خط خوانا، توضیحات کافی، اصول علمی ...)	اول	۱۰۰
۸	رعایت انصاف، گذشت و رفتار اخلاقی در پذیرائی از بیماران بی‌بضاعت و کم‌بضاعت	اول	۱۰۰
۹	بهداشت و پاکیزگی فضا، تجهیزات و تسهیلات مطب، آراستگی و تناسب محیط فیزیکی مطب جراحی با اصول حرفه‌ای	اول	۱۰۰
۱۰	آراستگی ظاهر و رعایت ضوابط پوشش حرفه‌ای در مطب جراحی	اول	۱۰۰
۱۱	گفتن حقیقت و اجتناب از گفتن خلاف واقع، ضمن مراعات شرایط جسمانی و عاطفی بیماران و همراهان	اول	۹۵
۱۲	توجه به و رعایت شرایط اخلاقی مرتبط با رضایت بیمار و همراه بیمار	اول	۹۵
۱۳	رعایت جنبه‌های اخلاقی و قانونی تبلیغات در مطب جراحی (تابلو، سرنسخه، کارت ویزیت، سایت تبلیغات، رسانه‌ها...)	اول	۹۰
۱۴	مراعات اصول اخلاقی و حرفه‌ای در پذیرفتن/ارجاع بیماران بین مطب جراحی با مطب سایر پزشکان	اول	۹۰
۱۵	رعایت اخلاق و انصاف در موارد توصیه‌ها، بیماران ویژه، افراد شاخص و سرشناس، همکاران و دوستان و فامیل	اول	۹۰
۱۶	پذیرفتن بیماران عارضه‌دار، دشوار، کمپلکس به ویژه موارد ارجاعی توسط سایر همکاران یا سایر مراکز	اول	۸۵
۱۷	رعایت جنبه‌های اخلاقی و حرفه‌ای ویژه بیماران معناد، زندانی، HIV/AIDS و شرایط خاص مشابهی که به مطب جراحی مراجعه می‌کنند یا ارجاع داده می‌شوند	دوم	۸۰
۱۸	مراعات جنبه‌های اخلاقی، شرایط اقتصادی و منافع بیماران در ارجاع از مطب جراحی به بیمارستان	دوم	۸۰
۱۹	مراعات جنبه‌های اخلاقی روابط بین مطب جراحی با آزمایشگاه، رادیولوژی، سایر مؤسسات تشخیص پزشکی، مراکز بازتوانی، فیزیوتراپی، طب تسکینی و امثال آنها	دوم	۸۰
۲۰	اجتناب از فعالیت‌های انتفاعی خارج از حیطه امور پزشکی در مطب	دوم	۷۵
۲۱	رعایت اخلاق، احترام و انصاف و تضمین مصالح بیماران، در خدماتی که توسط چند نفر پزشک/متخصص ارائه می‌شود	دوم	۷۵
۲۲	رعایت اخلاق و آداب در قبول هدایا در مطب جراحی توسط بیماران و بستگان	دوم	۷۵
۲۳	رعایت مقررات و جنبه‌های اخلاقی و حرفه‌ای در تأسیس مطب دوم	دوم	۷۰
۲۴	رعایت قانون و اخلاق و اصول حرفه‌ای در طبابت به عنوان همکار جانشین یا نایب در مطب جراحی	دوم	۷۰
۲۵	پابندی به مسائل اخلاقی مرتبط با خدمات پزشکی غیر مرتبط با تخصص (رعایت حریم تخصصی سایر همکاران)	دوم	۷۰
۲۶	رعایت بی‌طرفی و انصاف در اظهار نظر نسبت به خدمات درمانی سایر همکاران	دوم	۷۰
۲۷	مراعات موازین اخلاقی و حرفه‌ای در سایر جنبه‌های ارتباطات (الکترونیکی، شبکه‌های اجتماعی، ویزیتورهای دارویی و تجهیزات پزشکی، فیلم برداری یا عکسبرداری از بیماران، نصب دوربین مداربسته در مطب و امثال آن ...)	سوم	۶۵
۲۸	پابندی به تکالیف دینی، اخلاق و قانون در مورد درخواست‌های غیرمنطقی، غیرعلمی، غیراخلاقی بیماران و دیگران	سوم	۶۵
۲۹	رعایت وظایف اخلاقی و حرفه‌ای و موازین در تداوم مراقبت‌ها، ویزیت‌های بعدی، پیگیری نتایج آزمایشات و امثال آن ...	سوم	۶۵
۳۰	احترام به نظرات، نیازها، پیشنهادات، انتقادات بیماران، همراه با بردباری و حوصله و تلاش برای اصلاح امور	سوم	۶۵
۳۱	رعایت صداقت و تواضع در گزارش اشتباهات و و درج در پرونده مواردی که موجب زیان یا آسیب به بیمار شده است و نیز ثبت عوارض و تلاش برای درمان آنها	سوم	۶۵
۳۲	درمان محترمانه و رایگان همکاران	سوم	۶۵

جدول ۴- موضوعات/مسائل اخلاقی - حرفه‌ای ممنوع / ناپسند در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه

ردیف	موضوعات/مسائل اخلاقی - حرفه‌ای ممنوع / ناپسند در مطب جراحی براساس نتایج مطالعه	اولویت	امتیاز از ۱۰۰
۱	اقدامات حرفه‌ای غیرقانونی نظیر سقط جنین	اول	۱۰۰
۲	تحمیل اعمال جراحی غیرضروری - خلاف واقع	اول	۱۰۰
۳	تحمیل هزینه‌های اضافی و غیرضروری به بیمار	اول	۱۰۰
۴	ویزیت گروهی بیماران / نقض حریم خصوصی بیماران	اول	۱۰۰
۵	برقراری روابط ناسالم براساس موازین دینی و فرهنگی و قانونی در شرایط مطب جراحی	اول	۱۰۰
۶	هزنوع تبعیض و بی‌عدالتی در پذیرفتن و نوبت ویزیت و ارائه خدمات به بیماران	اول	۹۵
۷	دریافت یا پرداخت حق السهم (Fee Splitting) در ازای ارجاع بیماران	اول	۹۵
۸	جذب بیمار از طریق تبلیغات گمراه‌کننده و غیرمجاز	اول	۹۵
۹	رفتارهای مضر مثل سیگار کشیدن	اول	۹۰
۱۰	روش‌های ناسالم و غیربهداشتی و مخالف موازین سلامت در معاینات و اقدامات	اول	۹۰
۱۱	دریافت هدایا از صنایع، شرکت‌های دارو و تجهیزات و امثال آنها که مظان یا احتمال شبهه باشد	اول	۸۵
۱۲	هر نوع عملکرد منتهی به شکایت که دارای ریشه اخلاقی و رفتاری است	اول	۸۵
۱۳	هزنوع رفتار نظیر بی‌حوصلگی، تندخویی و بی‌توجهی به گفته‌ها و شخصیت بیمار که منجر به شکایت شود	دوم	۸۰
۱۴	عدول از اصول علمی و موازین اخلاقی و عدم مراعات اندیکاسیون در انجام جراحی در مطب	دوم	۷۵
۱۵	استفاده از عنوان غیرواقعی یا جعلی	دوم	۷۵
۱۶	انجام هر نوع اعمال مخالف شئون حرفه مقدس پزشکی در مطب	دوم	۷۵
۱۷	اظهار نظر به صورت غیراخلاقی، مغرضانه یا نادرست و بدگویی از همکار ...	دوم	۷۵
۱۸	سرباز زدن از معالجه بیمار در فوریت‌های پزشکی	دوم	۷۵
۱۹	مبادرت به اقدامات درمانی تخصصی یا تجویزهای دارویی یا انجام هر موردی که فاقد مهارت لازم است	سوم	۶۵
۲۰	عدول از موازین علمی و فنی و قوانین در جریان فعالیت‌های حرفه‌ای در مطب	سوم	۶۵

تبلیغات گمراه‌کننده، استفاده از عناوین غیر واقعی یا جعلی (ب) اعمال نادرست به استناد اصول اخلاقی و علمی رفتارهای مضر نظیر سیگار کشیدن و روش‌های ناسالم و غیربهداشتی در معاینات و اقدامات، عدول از موازین علمی و اخلاقی، اظهار نظر مغرضانه و نادرست و بدگویی از همکار، سرباز زدن از معالجه بیمار در فوریت‌های پزشکی، اقدامات درمانی تخصصی و تجویزهای فاقد مهارت و انجام هر نوع اعمال دیگر مخالف شئون حرفه مقدس پزشکی در مطب. بسیاری از موارد مندرج در جداول ۱ تا ۴ اختصاصی مطب جراحی نبوده، در سایر شرایط نیز مصداق دارد. موضوعاتی نیز در این مطالعه به آنها اشاره نشده و در مطالعات بعدی باید مورد توجه قرار گیرد. هر کدام از

در جدول ۴، موضوعات/مسائل اخلاقی - حرفه‌ای ممنوع/ناپسند در مطب جراحی به ترتیب اولویت براساس نتایج مطالعه لیست شده است. این موارد بطور اجمال و طبقه‌بندی شده عبارتند از:

الف) اعمال نادرست به استناد اصول اخلاقی و قانونی: اقدامات حرفه‌ای غیرقانونی، تحمیل اعمال جراحی و هزینه‌های غیرضروری، ویزیت گروهی و بی‌عدالتی در تنظیم نوبت پذیرش و معاینه بیماران، هر نوع رفتار غیراخلاقی و نادرست و منجر به شکایت، برقراری روابط ناسالم براساس موازین دینی و فرهنگی و قانونی، دریافت یا پرداخت حق السهم، دریافت هدایا از صنایع، شرکت‌های دارو و تجهیزات و امثال آن که مظان یا احتمال شبهه باشد، جذب بیمار با

زندانی، HIV/AIDS و شرایط خاص، ... مراعات جنبه‌های اخلاقی روابط بین مطب جراحی با بیمارستان، آزمایشگاه، رادیولوژی، مراکز بازتوانی و امثال آنها، رعایت احترام، انصاف و اولویت در خدماتی که توسط چند نفر پزشک/متخصص ارائه می‌شود، رعایت اخلاق و آداب در قبول یا رد هدایا در مطب جراحی توسط بیماران و بستگان، اخلاقیات مرتبط با نیابت و جانشینی همکاران، حریم تخصصی سایرین، مطب دوم و امثال آن، پایبندی به مسائل اخلاقی مرتبط با خدمات پزشکی غیرمرتبط با تخصص، مراعات موازین اخلاقی و حرفه‌ای در جنبه‌های مرتبط با ارتباطات، پایبندی به تکالیف دینی، اخلاق و قانون در مورد درخواست‌های غیرمنطقی، غیرعلمی، غیراخلاقی بیماران و دیگران، رعایت وظایف اخلاقی و حرفه‌ای در تداوم مراقبت‌ها، ویزیت‌های بعدی، پیگیری نتایج، احترام به نظرات، نیازها، پیشنهادات، انتقادات بیماران و تلاش برای اصلاح امور، رعایت صداقت و تواضع در زمینه اعلان اشتباهاتی که موجب زیان یا آسیب به بیمار شده است و نیز عوارض درمان.

نبایدهای اولویت‌دار شامل

اقدامات حرفه‌ای غیرقانونی نظیر سقط جنین، تحمیل اعمال جراحی غیرضروری - خلاف واقع، تحمیل هزینه‌های اضافی و غیر ضروری به بیمار، ویزیت گروهی بیماران / نقض حریم خصوصی بیماران، برقراری روابط ناسالم براساس موازین دینی و فرهنگی و قانونی در شرایط مطب جراحی، هرنوع تبعیض و بی‌عدالتی در پذیرفتن و نوبت ویزیت و ارائه خدمات به بیماران، دریافت یا پرداخت حق سهم (Fee Splitting) در ازای ارجاع بیماران، جذب بیمار از طریق تبلیغات گمراه کننده و غیرمجاز، رفتارهای مضر مثل سیگار کشیدن، روش‌های ناسالم و غیر بهداشتی و مخالف موازین سلامت در معاینات و اقدامات، دریافت هدایا از صنایع، شرکت‌های دارو و تجهیزات و امثال آنها که مظان یا احتمال شبهه باشد، هرنوع رفتار نظیر بی‌حوصلگی، تندخویی و بی‌توجهی به گفته‌ها و شخصیت بیمار و هر نوع عملکرد منتهی به شکایت که دارای ریشه اخلاقی و رفتاری است، عدول از اصول علمی و موازین اخلاقی و عدم مراعات اندیکاسیون درانجام جراحی در مطب، استفاده از عنوان غیر واقعی یا جعلی، انجام هر نوع اعمال مخالف شئون حرفه مقدس پزشکی در مطب، اظهار نظر به صورت غیر اخلاقی، مغرضانه یا نادرست و بدگویی از همکار.

موضوعات شایسته بحث و نقد و نظر است که در این مجال نمی‌گنجد.

بحث

در این مطالعه که با روش مطالعه کیفی انجام شده است، لیستی از عناوین اخلاقی و حرفه‌ای، اعم از اقدامات مثبت و منفی، مربوط به مدیریت مطب‌های جراحی استخراج و رتبه‌بندی شد. بایسته‌های مهم عبارتند از:

مسئولیت‌شناسی، پاسخگویی، حفظ کرامت انسانی، رعایت حقوق بیماران، احترام به باورها و اعتقادات ایشان، رازداری و حفظ اسرار، تعهد به وظایف حرفه‌ای، رعایت حدود و توانایی‌های تخصصی، صرف وقت کافی، گوش فرادادن به سخنان بیمار، پاسخگویی با احترام به پرسش‌های بیمار، رعایت حق تقدم، آداب اداره مطب و تکریم مراجعین، رعایت ضوابط مرتبط با حق ویزیت و خدمات جراحی در مطب و بلندنظری در پذیرائی از بیماران کم بضاعت و بی‌بضاعت، و تقوا در تعاملات مالی و اقتصادی.

شایسته‌های مهم عبارتند از:

الگو بودن در منش، رفتار و ارزش‌های اخلاقی، پایبندی به مضامین سوگندنامه پزشکی، اتخاذ رویکرد حقوق بشری در انجام وظایف حرفه‌ای، رعایت نیازهای معنوی و شرایط روانی-عاطفی و جسمانی بیماران، امانت‌داری و معتمد بودن، ملاحظات مرتبط با رؤیت نتایج آزمایشات، ارائه مشاوره در مطب، ویزیت‌های بعدی، رعایت اصول نسخه نویسی و تجویز منطقی داروها، رعایت انصاف، گذشت و رفتار اخلاقی در پذیرائی از بیماران بی‌بضاعت و کم بضاعت، بهداشت، تجهیزات و تسهیلات مطب و آراستگی و تناسب و انطباق محیط فیزیکی مطب جراحی با اصول حرفه‌ای، آراستگی و رعایت ضوابط پوشش حرفه‌ای در مطب جراحی، گفتن حقیقت و اجتناب از گفتن خلاف واقع ... توجه به و رعایت شرایط اخلاقی مرتبط با رضایت بیمار و همراه بیمار، رعایت جنبه‌های اخلاقی تبلیغات در مطب جراحی، مراعات اصول اخلاقی و حرفه‌ای در پذیرفتن/ارجاع بیماران بین مطب جراحی با مطب سایر پزشکان، رعایت اخلاق و انصاف در موارد سفارشات، بیماران سفارشی، افراد شاخص و سرشناس، همکاران، دوستان و فامیل، درمان با احترام و رایگان همکاران، پذیرفتن بیماران عارضه‌دار، دشوار، کمپلکس به ویژه موارد ارجاعی توسط سایر همکاران یا سایر مراکز، جنبه‌های اخلاقی و حرفه‌ای ویژه بیماران معتاد،

احترام و مسئولانه پذیرائی شود. شرح مختصری از موضوعات منتخب در ادامه تحلیل و پردازش شده است. منابعی نیز به تناسب برای مطالعه بیشتر پیشنهاد گردیده است.

پایه‌های اخلاقی و حرفه‌ای طبابت ارزشی در مطب جراحی بر اصول و مبانی و مراجع مشروحه زیر باید استوار باشد:

۱- تدبیر و کنکاش در سیره اخلاقی و انسانی و منش مطب داری و الگوی مردم داری و بیمار نوازی بزرگان و پیش کسوتان جراحی کشور، آنچه خود می‌دانند و یا از دیگران شنیده‌اند و یا در نوشتجات خوانده‌اند.

۲- اصول، مبانی و فلسفه اخلاق براساس فرهنگ اسلامی و ارزش‌های ملی و کدهای تدوین شده و منشور حقوق بیماران. منابع بسیار با ارزش متقدم و متأخر در این حیطه موجود است. همکاران عالیقدر را به تعمق در منتخبی از این منابع دعوت می‌نمائیم (مراجعه به منابع ۱۴-۱۵ و ۱۷-۲۰).

۳- احکام پزشکی منطبق با فقه اسلامی در کلیه مصادیق در مطب جراحی، نظیر ضمانت جراح در مطب خصوصی، وکالت در تصمیم‌گیری‌های مهم و حیاتی، قاعده لاضرر، اصل بر برائت، محرمانیت و حدود آن، دیات و ... (مراجعه به منابع ۲۳-۲۱).

۴- حقوق پزشکی و قوانین، مقررات رایج در نظام جمهوری اسلامی ایران در باب طبابت و مطب داری. پیوستگی اخلاق با حقوق در امور پزشکی و جراحی و خاصه فعالیت‌های حرفه‌ای در مطب، که در تفسیر و تحلیل و برداشت اخلاقی باید مورد توجه باشد. علاوه بر اشارات حقوقی و قانونی در متن، همکاران عزیز را به مراجعه به بعضی از منابع با ارزش در این حیطه دعوت می‌نمائیم (مراجعه به منابع ۱۰ و ۲۴-۲۱).

۵- مقررات صنفی و مصوبات و دستورالعمل‌های سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران (قانون تشکیل سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران و اصلاحات بعدی آن، آئین‌نامه‌های اجرائی مربوطه، مجموعه مصوبات، مقررات داخلی، آئین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های مرتبط). مستندات مرتبط با کمیته اخلاق این سازمان مورد تأکید خاص است.

مطب پزشک جایگاهی مفید و مورد نیاز جامعه است. شایسته است، هر پزشک با برگیری از والاترین مراتب ایمان و ارزشمندترین تجارب حرفه‌ای، بر این عهد پایبند باشد که مناسب‌ترین مراقبت‌های سلامتی معتبر را با احترام و دلسوزی در راستای شرافت و حقوق انسانی در مطب ارائه نماید. جراحان در مطب وظایف مضاعف دارند. جراح شایسته با رعایت موازین اخلاقی و استانداردهای حرفه‌ای‌گری، در تمام دوران طبابت و در جمیع فعل و انفعالات حرفه‌ای، ملجاء و پناه دردمندان و امین مردم و خانواده‌ها است. این شخصیت مفید اجتماع باید آراسته به صفات حسنه و رفتار شایسته و آداب فاضله و عاری از رذائل و صفات ناشایست باشد.

جراح باید به قانون احترام بگذارد و پایبند باشد و در برابر تغییرات منطقی لازم در مطب و شیوه طبابت بنا به دلایل علمی یا مقررات پزشکی و یا علایق و درخواست بیمار انعطاف‌پذیر باشد. همچنین جراح باید حقوق بیماران، همکاران، و سایر پرسنل و سایرین را به رسمیت بشناسد و به آن احترام بگذارد و برای تأمین آن تلاش نماید. جراح باید رازدار، امین و مورد وثوق باشد و تنها در محدوده قانون افشای اسرار نماید.

جراح باید به اساتید و عموم همکاران، اعم از پیش کسوت و جوان، احترام بگذارد و در تعاملات حرفه‌ای امین، درستکار، بزرگ‌منش و انعطاف‌پذیر باشد.

شایسته است جراح همواره بیاموزد و دانسته‌ها و تجارب خود را روزآمد نگه دارد و با دانش پیشرفته روز آشنا باشد، و طبابتش برای بیماران و نظراتش برای همکاران و پاسخگویش برای جامعه و مسئولان، معتبر باشد، در هنگام ضرورت مشورت نماید و خود و بیماران را از تجارب سایر همکاران محروم ننماید و در عین حال با گشاده روئی و احترام پاسخگوی مشاوره‌های دیگران باشد.

جراح در مطب جراحی باید مسئولیتی برای خود در قبال فعالیت‌های ارتقای کیفیت خدمات سلامت در جامعه و سایر مسئولیت‌های اجتماعی متعارف و در حد انتظار قائل باشد.

ضمن احترام به حقوق انسانی و حرفه‌ای و حق انتخاب جراح (به استثنای موارد اورژانس و حوادث)، متقابلاً مطب جراحی باید برای مراجعین در دسترس باشد و از مراجعین با

منظور از اخلاق تنها فضایل اخلاقی است. این معنا از اخلاق در زبان انگلیسی نیز رایج است و غالباً برای تعبیر «اخلاقی» واژه "ethical" معادل «درست» و «خوب»، و برای تعبیر غیر «اخلاقی»، واژه "unethical" به معنای «نادرست» و «بد» را به کار می‌برند.

در مورد ردیلت/صفت ناپسند اخلاقی: علمای اخلاق فرموده‌اند: ریشه صفات ناپسند یازده چیز است، اکثر این موارد برگرفته از سخنان امامان معصوم (علیه السلام) می‌باشند: ۱- پرخوری، ۲- پرگویی، ۳- خشم، ۴- حسد، ۵- محبت به مال و سرمایه، ۶- محبت به مقام و منصب، ۷- تکبر، ۸- خودپسندی، ۹- ریا، ۱۰- نخوت (خود ستایی و افتخار کردن)، ۱۱- بخل^{۳۴}

حرفه‌ای‌گری (Professionalism) و مصادیق آن در

مطب جراحی:

لغت "Profession" از ریشه لاتین به معنای "اعلان عمومی و تعهد دادن به جامعه است". واژه "پروفشنال" با برگردان فارسی "حرفه‌ای‌گری"، در رشته‌های پزشکی، وکالت و علوم دینی استفاده شده است.^{۳۵} حرفه طب در فرهنگ دینی واجب کفائی است و فراخوان افراد دانشمند و واجد صلاحیتی است که نیازهای بیماران و جامعه را بر خواسته‌ها و منافع خود ترجیح می‌دهند. در فرهنگ پزشکی آمریکا، پروفشنالیسم یک مهارت ضروری و الزامی دانسته شده که در تمام مراحل تحصیلی باید کسب و در تمام فعالیت‌های حرفه‌ای باید احراز گردد و به طور اجمال چنین توصیف شده است:

"کاربرد روزمره و منطقی مهارت‌های ارتباطی، دانشی، فنی، قضاوت بالینی، ارزش‌ها، احساسات و عواطف بنفع فرد و جامعه محل خدمت^{۳۶}."

در طول تاریخ روح حاکم و فضای خدمت‌گزاری در طب انسان دوستانه و خداپسندانه بوده و کسب رضایت و تعالی بر هر امر دیگری از جمله کسب درآمد و منافع مادی، غلبه داشته است. عموم آثار منسوب به طب مشحون از واژه‌های نظیر نوعدوستی، شرافت، علاج جوئی، همدردی، درستکاری، وظیفه‌شناسی، مسئولیت‌شناسی، احترام، تعالی، عدالت، رازداری و... در واقع اخلاقیات و معنویات است. بقراط ۵ قرن قبل از میلاد سوگندنامه پزشکی را به عنوان یک تعهدنامه

۶- اصول ۴ گانه اخلاق پزشکی ۱۵ و کدهای اخلاقی جراحی ۱۶ در مکاتب غربی (مراجعه به منابع ۲۶-۲۵)، در همه مواردی که با اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی مغایرت ندارند.

۷- اصول حرفه‌ای‌گری (پروفشنالیسم براساس منابع آکادمیک معتبر) و کاربردها و مصادیق آن در شرایط طبابت در مطب جراحی (۲۹-۲۷) و ترجمان و مصادیق آن در فرهنگ رایج پزشکی کشور.^{۳۷}

۸- سایر مستندات و مراجع معتبر به بعضی از مصادیق مرتبط با این ارکان، در ادامه نیز استناد خواهد شد.

فلسفه، فضائل و ردائیل و اخلاق

فلسفه اخلاق، علمی است که به تبیین اصول، مبانی و مبادی علم اخلاق می‌پردازد و مبادی تصویری و تصدیقی علم اخلاق و گزاره‌های اخلاقی را مورد پردازش قرار می‌دهد. فلسفه اخلاق، شناخت برترین ۱۷ است؛ این که خوبی چیست، بدی کدام است، دادگری چیست و ستمگری کدام است؟ به تعبیر دیگر، فلسفه اخلاق، علمی است که در آن از چیستی خوبی و بدی و از وظایف و تکالیف اخلاقی و این که این تکالیف برای چه مقصودی باید انجام گیرد و هدف و غایت این وظائف و تکالیف چیست، بحث می‌کند. هدف فلسفه اخلاق، شناخت ملاک‌های خوبی و بدی افعال است تا انسان‌ها رفتارشان را بر اساس آن و با انگیزه و هدفی که از آن دارند بسنجند^{۱۸}. برترین شیوه اخلاقی در مطب و عموم شرایط دیگر حرفه‌ای، با الهام از آموزه‌های فلسفی اخلاقی حاصل می‌گردد. همکاران عالیقدر را به مطالعه اثر ارزشمند معلم شهید مرتضی مطهری در این باب دعوت می‌نمائیم.^{۳۲}

ارزش‌های اخلاقی را می‌توان مجموعه قواعدی دانست که رفتار انسان را در زندگی شخصی و همچنین زندگی اجتماعی هدایت می‌کنند.^{۳۳} گاهی واژه اخلاق فقط در مورد فضایل پسندیده و نیک به کار می‌رود. به عنوان مثال، اگر گفته شود: «احسان، کار اخلاقی است»، «عفت، عفو، دوستی، راستی، وفا، گذشت، نیکی در برابر بدی و خدمت به نوع بشر، فعل اخلاقی است»، «بخل، حسد، دروغ‌گویی، سخن‌چینی، رفتار منافی عفت، عمل غیر اخلاقی است»، در این صورت

19 Professional competence is the Habitual and judicious use of communication, knowledge, technical skills, clinical reasoning, emotions, values, and reflection in daily practice for the benefit of the individual and community being served

15 Medical ethics

16 Codes of surgical ethics

17 Math ethics

۱۸ فرهنگ جهاد - پاییز و زمستان ۱۳۸۴، شماره ۴۱ و ۴۲ - فلسفه اخلاق

مطب جراحی جایگاه مقدس ظهور و بروز رفتار و تعهد حرفه‌ای است و از عموم جراحان انساندوست و با اخلاق دعوت می‌شود والاترین رفتار حرفه‌ای و عالی‌ترین منش انسانی خود را در این مقام خدمت‌گزاری به منصفه ظهور و بروز برسانند.

قانون / حقوق و احکام پزشکی

پزشکی قانونی به کارگیری دانش پزشکی و رشته‌های وابسته به آن در تشخیص امور جنایی و مانند آن است. در اجرای قوانین کیفری و مدنی گاه نظر پزشک خبره جهت تشخیص نوع و مقدار آسیب وارد شده و نیز برخی امور دیگر، ضرور می‌نماید. چنین کارشناسی در اصطلاح، پزشکی قانونی نامیده می‌شود. پزشکی قانونی از عناوین جدید است که از آن، در مسائل مستحدثه ۲۳ سخن رفته است.^{۴۱}

حقوق پزشکی، مجموعه‌ای از قواعد و مقررات حاکم بر مسائل پزشکی و دارویی یا به عبارت دیگر، حاکم بر روابط بین پزشک و بیمار است که اجرای آن توسط محاکم تضمین می‌گردد. حقوق پزشکی یکی از گرایش‌های جدید رشته‌های حقوقی است که نخستین بار در سال ۱۹۸۲، در کالج سلطنتی انگلستان، به عنوان یک رشته و درس دانشگاهی مطرح شد و به تدریج در دانشگاه‌های معتبر دنیا مورد توجه قرار گرفت.^{۴۲}

احکام / فقه پزشکی، برای هر رویداد و پدیده‌ای در حیطه پزشکی که معمولاً جنبه بیرونی دارد، به تعیین حکم می‌پردازد و مکلفان وظیفه دارند آنها را به عنوان حکم خداوند، اجرا نمایند.^{۴۳} در فرهنگ اسلامی، فقه و طب رابطه نزدیکی با یکدیگر دارند. پزشکان، پیوسته با رویدادهای جدیدی روبه‌رو می‌شوند که هرکدام از آنها حکم شرعی خاص خود را دارد و هرگونه تصمیم‌گیری، مشروط به داشتن اطلاعات کامل از همان مورد می‌باشد. در این صورت اگر رساله‌های عملیه پاسخگو نباشند، باید تکلیف و راه حل مشکل را از فقیه جامع‌الشرایط، جویا شد.^{۴۴}

دکتر محمدعلی محقق - بایسته‌ها و شایسته‌ها در مطب جراحی

حرفه‌ای برای طبیبان نگاشته است و در طول قرون و اعصار مورد احترام بوده و به آن تأسی شده است.^{۲۷}

در کهن‌ترین متون پارسی، نظیر اوستا و کلیل‌الدمنه، در باب وظایف و آداب پیشه‌گران حرفه مقدس طب، اشارات مستوفائی شده است. دوران تمدن اسلامی، علاوه بر شکوفائی علم طب، دوران شکوفائی اخلاق و معنویت نیز بوده است. در افزون بر ۱۵۰۰۰ جلد آثار علمی این دوران، طبق یک سنت سنیه، مطالب علمی در قالب محتوای اخلاقی و معنوی ارائه و به نسل‌های بعدی تقدیم می‌شده. حکیمان دانشمندان با الهام از اخلاق و سیره نبی مکرم اسلام (ص) و قرآن کریم و تعالیم الهی آن، اخلاق پزشکی و آداب حرفه‌ای را به اوج و کمال خود رساندند. ایشان رسالت داشته‌اند تا با استفاده از مواریت گذشتگان، ودایع علمی و معنوی جدیدی به آنها افزوده و به نسل‌های بعدی ارائه نمایند. رساله‌های مستقل اخلاقی و معنوی و عهدنامه‌ها نیز از دست آوردها و ودایع گرانبه‌ای این دوران است که بسیاری از آنها در زمان حاضر نیز کاربرد و قابلیت بهره‌برداری دارند.^{۴-۳۸ و ۳۹}

در دوره اخیر، حرفه‌ای‌گری و با مفاهیم و کاربردهای جدید از قرن نوزدهم وارد طب شده و به تدریج سیر تکاملی خود را طی نموده و در شرایط جاری از ارکان آموزش در علوم پزشکی بشمار می‌رود. در پایان قرن بیستم تحت تأثیر تحولات اجتماعی، اعتماد عمومی به حرفه پزشکی متزلزل شد. گروهی از انجمن‌های وابسته به حرفه پزشکی نظیر بورد آمریکائی طب داخلی^{۲۰}، بنیاد پزشکان کالج آمریکائی^{۲۱}، و فدراسیون اروپائی طب داخلی^{۲۲} گرد هم آمدند و تلاش نمودند تا تعریفی عملیاتی از حرفه‌ای‌گری ارائه نمایند که قادر باشد واقعیت‌های زمان معاصرشان را منعکس نماید. در این راستا سه اصل اساسی را به عنوان زیربنای حرفه‌ای‌گری مشخص نمودند.^{۴۰} اصول اساسی متشکله حرفه‌ای‌گری در طب کلاسیک مدرن عبارتند از:

- اولویت دادن به بهزیستی بیمار
- استقلال بیمار
- عدالت اجتماعی

۲۳ موضوعاتی که قبلاً وجود نداشته و به اقتضای زمان و حوادث و کشفیات جدید عارض و حادث شده است، نظیر کشف داروها و درمان‌های جدید

20 The American Board of Internal Medicine
21 The American College of Physicians Foundation
22 The European Federation of Internal Medicine

الف- کسانی که در کشورهای خارجی تحصیلات تخصصی پزشکی انجام داده‌اند که منجر به اخذ گواهی‌نامه تخصصی نشده و ناگزیر شده‌اند در ایران امتحان تخصص را بگذرانند، متخصص از کشور ایران شناخته می‌شوند.

ب- کسانی که در یک رشته به درجه تخصص نائل آمده‌اند و در رشته‌های فرعی نیز مدتی کار و تحصیل کرده‌اند و تحصیلات آنان در رشته‌های مذکور منجر به تخصص نشده متخصص رشته اصلی شناخته می‌شوند.

ج- در رشته‌هایی که گرفتن درجه و عنوان تخصص مستلزم داشتن تخصص در رشته‌های دیگری است، شرط ذکر رشته‌های اول در تابلو و سرنسخه‌ها، دارا بودن لااقل یک سال سابقه کار در آن رشته‌ها در مراکز علمی معتبر است. تعیین مدت کار و تحصیل مورد لزوم در آن رشته‌ها و صلاحیت علمی مؤسسه محل کار آموزی و تحصیل داوطلب، با کمیته نظام پزشکی است.

د- کسانی که در یک رشته متخصص شده‌اند و مایلند در یکی از شعب آن رشته کار کنند، می‌توانند رشته انتخابی را بدون ذکر تخصص رشته فرعی- در تابلو و سرنسخه خود قید کنند.

ه- به طور کلی عناوین علمی که پزشکان در ایران یا کشورهای خارج کسب کرده‌اند، در هر مورد در کمیته تخصصی نظام پزشکی باید مطرح شود و چنانچه ارزش علمی آنان با توجه به شرایط احراز آن عناوین تأیید شد، می‌توانند در تابلو و سر نسخه خود قید کنند.

قید عناوین علمی شناخته شده از طرف کمیته تخصصی در تابلوها و سر نسخه‌ها باید فقط زیر اسم باشد و در مواردی که ممکن و مقدور باشد، بایستی معادل فارسی عناوین و تخصص‌ها نوشته شود. در تابلو و سر نسخه می‌توان نام کشوری را که از آنجا دیپلم دکترا یا تخصص اخذ شده ذکر نمود.

در سرنسخه مطب‌ها یا پلی کلینیک‌های خصوصی که به وسیله چند پزشک یا دندانپزشک اداره می‌شوند، مشخصات کلیه پزشکان و رشته تخصصی آنان باید ذکر شود. پزشکان یا دندانپزشکان در تابلو یا نسخه و با در آگهی‌ها نمی‌توانند خود را معالج بیماری خاصی معرفی کنند.

پزشکان یا دندان پزشکان غیرمتخصص، پزشکان یا دندان پزشکان عمومی به شمار می‌روند و می‌توانند از سر نسخه مؤسسات مذکور که بدون نام پزشک است، استفاده

خطای پزشکی، به اشتباهی اطلاق می‌شود، که در هنگام انجام فعالیت حرفه‌ای پزشکی به وجود می‌آید، که غالباً تجاوز از روش فنی متعارف مطابق اصول مسلم علمی است.^{۲۴}

تبلیغات و جنبه‌های اخلاقی مرتبط و مصادیق آن در مطب جراحی

به طور کلی تبلیغات فردی و آگهی و درج اسامی پزشکان و دندانپزشکان و درج اسامی مؤسسات پزشکی در روزنامه‌ها و مجلات و دفاتر راهنمای پزشکی و نظایر آن ممنوع است. پزشکان و دندانپزشکان در امور حرفه‌ای فقط در موارد زیر و حداکثر دو دفعه مجاز به درج آگهی در روزنامه‌ها یا مجلات می‌باشند: الف- اعلام مسافرت یا تعطیل مطب و یا بازگشت از مسافرت ب- اعلام افتتاح مطب در موارد فوق‌الذکر فقط بایستی نام و نام خانوادگی، نوع تخصص و نشانی و شماره تلفن مطب ذکر شود.^{۲۵}

تابلو مطب: تابلو مطب پزشکان و دندانپزشکان می‌بایستی ساده و اندازه آن از ۷۰×۵۰ سانتی‌متر تجاوز نکند. در تابلو فقط باید نام و نام خانوادگی، نوع تخصص و رشته طبابت، ساعت پذیرایی و شماره تلفن ذکر شود. هر پزشک و دندان پزشک می‌تواند فقط دو تابلو نصب کند، یکی در مدخل مطب و دیگری در کوچه یا خیابان یا محل مناسبی نزدیک مطب برای راهنمایی بیماران.^{۱۰}

سر نسخه پزشکان و دندان پزشکان باید ساده باشد و اندازه آن از ۲۵×۱۵ سانتی‌متر تجاوز نکند. پزشکان و دندانپزشکان فقط می‌توانند در سر نسخه نام، نام خانوادگی، نشانی مطب و منزل، شماره تلفن مطب و منزل، ساعات پذیرایی، نوع تخصص یا رشته طبابت و شماره نظام پزشکی خود را ذکر کنند.^{۱۰}

در تابلو و سر نسخه می‌توان سمت‌های آموزشی یا علمی فعلی پزشک از قبیل عناوین دانشگاهی پزشکان در دانشگاه‌ها و عناوین علمی و پزشکی آنان در سازمان‌های درمانی و بهداشتی را ذکر نمود. عناوین و سمت‌های علمی معتبر سابق پزشکان در مؤسسات آموزشی و علمی و درمانی کشورهای خارج یا ایران قابل درج در تابلو و سر نسخه می‌باشد. درجات تخصصی که رسماً از طرف دانشگاه‌های معتبر خارجی یا داخلی صادر و مورد تأیید مقامات مربوط کشور قرار گرفته باشد با توجه به ضوابط زیر در تابلو و سر نسخه قابل درج است:

گردد، لیکن استثنائاً با جمع شدن کلیه شرایط زیر پزشک ضامن نخواهد بود:

۱. عمل طبی یا جراحی که انجام می‌دهد مشروع باشد
۲. عمل طبی یا جراحی مشروع را با رضایت شخص بیمار یا اولیا یا سرپرستان یا نمایندگان قانونی آنها انجام دهد (در موارد فوری و ضروری اخذ رضایت لازم نخواهد بود)
۳. عمل طبی یا جراحی را با رعایت کامل موازین علمی و فنی و نظامات دولتی انجام داده باشد
۴. قبل از شروع درمان یا جراحی، از بیمار یا ولی او رضایت گرفته باشد

با توجه به همراستائی فراوان فقه و قانون در مورد ضمانت جراح در فعالیت‌های مطب جراحی، احراز صلاحیت علمی و تجربی (حذاقت - مهارت)، رعایت موازین علمی و فنی، رعایت مقررات، قوانین و نظامات دولتی، احراز رضایت بیمار یا ولی یا سرپرست یا نماینده قانونی وی در جمیع فعالیت‌ها لازم است. اخذ برائت در اعمال جراحی یا سایر پروسیجرهایی که امکان عارضه در آنها موضوعیت دارد توصیه می‌گردد.^{۵۱و۵۰}

مسئولیت‌های اخلاقی و حقوقی جراح در مطب خصوصی و ضمانت اجرائی آنها

مسئولیت اخلاقی، پاسخگو بودن به پروردگار خالق دانای مطلق و ناظر و شاهد بر نیت و اعمال و افعال و نیز به خود و وجدان درونی و شخصی، در برابر آنها، به ویژه خطاهای ارتكابی است. برای مسئول شناختن فاعل، لازم است که اندیشه و وجدان وی بازرسی شود. مسئولیت اخلاقی الزامی است در وجدان خویش به محاسبه منصفانه افکار، گفتار و کردار، که اگر با حسن نیت و وجه زیبا و نتیجه خوب همراه باشد، شخص مورد مؤاخذة قرار نمی‌گیرد و اگر با قواعد اخلاقی، خلافی داشته باشد، موجب نکوهش و پذیرش مسئولیت جبران می‌شود. به عبارتی در دادگاه وجدان فاعل، شاکي و مشتکی عنه و قاضی و ضامن اجرا واحد است و شاهد و ناظر پروردگار جان و جهان است. اگر جراح در مطب خصوصی و همه فعالیت‌های حرفه‌ای و همه امور زندگی، قائل به مسئولیت اخلاقی بشرح فوق باشد، خودش ضامن بلامنازع مراعات قواعد و اجرای احکام اخلاقی ناشی از عملکردش می‌باشد، نتیجه‌ای که در خارج از این

کرده و ذیل نسخه را امضاء و شماره نظام پزشکی خود را ذکر کنند.

بر پزشکی که به مسافرت می‌رود یا به علت بیماری یا معاذیری نظیر آن قادر نیست در مطب حاضر شود، می‌تواند حداکثر تا مدت شش ماه پزشک واجد شرایطی را به جای خود انتخاب کند. پزشک جانشین می‌تواند از سرنسخه پزشک اولیه استفاده کند و به هر حال مسئولیت کامل امور درمانی به عهده پزشک جانشین است و باید سرنسخه‌ها را بنام خود و به نحوی که کاملاً خوانا و مشخص باشد امضاء کند. پزشک جانشین در هیچ مورد نمی‌تواند بیش از شش ماه از تابلو و سرنسخه پزشک دیگری استفاده کند. هیچ پزشک یا دندانپزشکی نمی‌تواند از تابلو و سرنسخه طبیبی که فوت کرده یا پزشکی که محل خدمت یا مطب او از محلی به محل دیگر منتقل شده استفاده کند. برای اطلاعات بیشتر در مورد آداب و قوانین مطب، به منابع ۴۶ و ۴۷ مراجعه فرمائید.

ضمانت جراح در مطب خصوصی

مجموعه عملیات حرفه‌ای در مطب جراحی، اعم از ویزیت، مشاوره، تجویز دارو، تزریقات، پانسمان، اعمال جراحی کوچک یا سرپائی، اقدامات و سایر پروسیجرهای قابل انجام در مطب جراحی، در فرضی که ثابت شود جراح حاذق و ماهر بوده و موازین فنی و علمی و نظامات دولتی را هم رعایت نموده است، آیا صرف عدم اخذ برائت از بیماران، که ظاهراً در مطب‌های جراحی مرسوم نمی‌باشد، پزشک ضامن جبران خسارت وارده احتمالی می‌باشد یا خیر؟ فقه‌های امامیه اتفاق نظر دارند که "چنانچه طبیب حاذق و ماهر نباشد و یا موازین علمی و فنی را رعایت ننماید و یا اذن نگیرد، ضامن می‌باشد" برخی از ایشان معتقدند، چنانچه پزشک حاذق و ماهر باشد و موازین علمی و فنی و نظامات دولتی را رعایت نماید و معالجات وی با اذن بیمار یا ولی یا سرپرست قانونی بیمار باشد، دیگر نیازی به اخذ برائت نمی‌باشد. در نتیجه چنانچه صدمه‌ای به بیمار وارد شود، یا معالجه‌ای باعث مرگ وی شود، ضمانتی در کار نیست.^{۴۸و۴۹}

دیدگاه قانون و حقوق پزشکی در مورد ضمانت پزشک جراح از مجموع مواد قانونی مصرح در قانون مجازات اسلامی و اصلاحات بعدی آن چنین استفاده می‌گردد که طبیب ضامن صدماتی است که ممکن است به دنبال طابت وی حادث

تقوی و توکل به خداوند و طلب شفا از شافی، تهذیب نفس، درک معنوی از نیازهای بیماران، منش اخلاقی و رفتار والا در تعامل با مردم، خاصه بیماران، پیوستگی اخلاق با علم و هنر جراحی، تکریم انسان‌ها و بلندنظری و بخشش در تعاملات مادی، اعطای امید و آرامش به بیماران غمگین و همراهان نگران، رعایت صرفه و صلاح در تجویزها و اعمال جراحی، شفقت، خوشروئی، مهربانی و خوش‌زبانی، رعایت نوبت و سایر حقوق بیماران، شکیبائی توأم با شهامت، بردباری و مداومت در انجام وظایف حرفه‌ای، حفظ وقار و متانت، امین بودن، قابل اعتماد بودن و انعطاف‌پذیری در امور، در زمره اخلاقیات حسنه‌ای است که انتظار می‌رود، در مطب و سایر موقعیت‌های حرفه‌ای از جراحان متجلی گردد. این مطالعه اولویت‌های مربوط به موضوعات اخلاقی مطب جراحی را در سه گروه بایسته‌ها، شایسته‌ها و نبایدها، تعیین نموده است. پرداختن به این موضوعات و تلاش برای پیاده‌سازی آنها، می‌تواند در ارتقاء مستمر خصوصیات اخلاقی در جامعه جراحی و پزشکی کشور مؤثر باشد.

حیطه، مطالبه آن از دادگاه غیرممکن است. متناظر مسئولیت اخلاقی، در عالم طبابت، مسئولیت حقوقی است. این سنخ از مسئولیت که مدنی و اجتماعی و تابع قواعد مدون و ضوابط مقرر و ضمانت اجرای قانونمند است، از مراجع مربوطه مانند دادگاه قابل پیگیری و قابل تقویم به جبران با معادل آن نظیر پرداخت وجه و امثال آن می‌باشد. مراجعه به منابع^{۵۲-۵۶} برای توضیح و تفسیر و تشریح این فراز.

نتیجه‌گیری

مطب جایگاهی مقدس و محل ارائه طیف وسیعی از خدمات جراحان به بیماران و جامعه می‌باشد. دانستن و رعایت اصول و آداب اداره مطب جراحی، موازین اخلاق پزشکی و اصول حرفه‌ای و اجتناب از لغزش‌ها، اشتباهات، بدخلقی‌ها و بدرفتاری‌ها، لازمه خدمات شایسته حرفه‌ای در این مکان مقدس و جلب اعتماد عمومی و بیماران و ارتقای اخلاق حرفه‌ای و سلوک اجتماعی است.

Abstract:**The Necessities and the Worthinesses in the Office of Surgery**

Abasahl A. MD^{*}, *Afsharfard A. MD*^{*}, *Jaberansari M. MD*^{*}, *Hesabi A. MD*^{*}
Hafizi M. M. MD^{*}, *Rahmat H. MD*^{*}, *Saeedi F. MD*^{*}, *Zende Del K. MD*^{**}, *Shamimi K. MD*^{*}
Sehhat S. MD. FACS^{*}, *Abbassioun K. MD*^{*}, *Akashe Gh. MD*^{*}, *Fazel E. MD. FACS*^{***}
Mohagheghi M. A. MD^{****}, *Mir A. MD*^{*}

(Received: 4 April 2016 Accepted: 22 June 2016)

Introduction & Objective: Private office of surgeons establishes and ensures a professional environment in which all individuals are accepted and treated with respect and compassion. Application of surgical ethics principles and moral values is mandatory in situations specific to surgical practice. Certain other ethical and moral issues are considered preferential and privileged. Unethical and unprofessional behavior, in any form or by any means, is forbidden by surgeons.

Materials & Methods: The study designed and conducted by an expert group of Iranian Surgical Association. Lists of relevant ethical issues were developed from previous meeting notes of ethics committee of the Iranian Society of Surgeons, and were further enhanced by internal and external experts and literature review. By focus group discussion, fundamental ethical principles, accepted and preferential moral issues, and unethical behaviors was established and arranged in order of priority.

Results: We identified 34 mandatory (fundamental ethical principles), 30 preferential moral issues, and 20 unethical behaviors, in the management of the private surgery offices, and listed the issues in each category based on priorities.

Conclusions: Recognition and regard the principles of surgical ethics and professionalism have become a central area of attention by Iranian Surgical Association. This study is a guide to widely accepted recommendations, applicable in general surgery and various other surgical disciplines.

Key Words: Office, Surgery, Surgical Ethics, Professionalism, Ethical Principles

* *Member of Iranian Association of Surgeons, Tehran, Iran*

** *Professor of Epidemiology, Tehran University of Medical Sciences and Health Services, Cancer Research Center, Tehran, Iran*

*** *Professor of General & Vascular Surgery, Shahid Beheshti University of Medical Sciences and Health Services, Head of Iranian Association of Surgeons, Tehran, Iran*

**** *Professor of General & Cancer Surgery, Tehran University of Medical Sciences and Health Services, Head of Cancer Research Center, Institute Cancer, Tehran, Iran*

References:

۱. جابر انصاری، مصطفی. اخلاق در جراحی. نشریه جراحی ایران، دوره ۲۴، شماره ۱، سال ۱۳۹۵.
۲. اسحق بن علی الرهاوی: کتاب ادب الطیب. ناشر دارالشؤون الثقافیه العامه السلسله: خزانه التراث- ترجمه و تحقیق: کمال السامرائی - داود سلمان علی، ۱۹۹۲/۱/۱.
۳. روح الهی - حسین. تاریخ پزشکی در جهان اسلام - راسخون - مهر ۱۳۹۱ - <https://rasekhoon.net>
۴. اخلاق پزشکی - ویکی پدیا، دانشنامه آزاد. <https://fa.wikipedia.org>
۵. محمد بن زکریای راز: بایسته‌های اخلاق پزشکی از نگاه رازی، ترجمه: محمدحسین ساکت، تهران: انتشارات المعی، با همکاری ریاست جمهوری معاونت علمی و فناوری، ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی- معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، و مرکز تحقیقات طب سنتی ایران- دانشگاه شاهد؛ چاپ اول: ۱۳۹۱.
۶. غلامحسین توکلی، مجید سرنی زاده- مطالعه تاریخی اخلاق پزشکی رازی: فصلنامه تاریخ پزشکی، سال پنجم، شماره شانزدهم، پاییز ۱۳۹۲.
۷. تابعی سیدضیاءالدین، پاسالار مهدی، کیانی مهرزاد: اخلاق پزشکی در «خلاصه الحکمه»، یکی از منابع طب سنتی ایرانی (مقاله مروری)- مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی: مهر ۱۳۹۰، دوره ۴، شماره ۵، از صفحه ۲۲ تا صفحه ۳۰.
8. World Federation for Medical Education: Basic Medical Education, WFME Global Standards For Quality Improvement, The 2015 Revision, WFME office.
9. Paul R Helft, Rachael E Eckles, Laura Torbeck: Ethics Education in Surgical Residency Programs: A Review of the Literature. Journal of Surgical; 66(1): 35-42, 2008.
۱۰. عبادی، شیرین - کتاب حقوق پزشکی، مطب - چاپ دوم، ۱۳۷۲، گنج دانش، تهران، ص: ۳۴-۲۲.
۱۱. معین، مصطفی. سیر تحول اخلاق پزشکی و اخلاق زیستی- چالش‌های آموزشی، پژوهشی و اجرایی. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی. جلد ۵، دوره ۵، ویژه نامه اخلاق در آموزش، اسفند ۱۳۹۱ صفحات ۷۹-۰.
۱۲. جابر انصاری - مصطفی. فرازهای برجسته‌ای از تاریخ پزشکی و جراحی جهان، ۱۳۹۴.
۱۳. رضا علی- محمد، شهبازی - مریم. تاریخ اخلاق پزشکی در جهان و ایران. <http://ebonyan.ir/attachments/896.pdf>
۱۴. اخلاق در نهج البلاغه- درس سوم- اخلاق حسنه و اخلاق سیئه - صفحه ۶۰.
۱۵. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعاده (ویرایش جدید، قم، طوبای محبت. چاپ هشتم، ۱۳۹۱).
۱۶. کلیکه و دمنه - باب بروزیه طیب.
۱۷. دکتر باقر لاریجانی - دکتر کیارش آرامش. پزشک و ملاحظات اخلاقی، جلد اول، قسمت اول: مروری بر اخلاق پزشکی با رویکرد اسلامی - ایرانی، چاپ اول، ۱۳۹۲، صفحات ۲۰۵-۳.
۱۸. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی: معاونت امور فرهنگی. اخلاق پزشکی به انضمام مختصری از تاریخ پزشکی. تهران: چاپ سپهر، ۱۳۷۰.
۱۹. خاقانی‌زاده مرتضی، ملکی حسن، عباسی محمود، عباسپور عباس، پیروزمند علیرضا: بررسی اخلاق پزشکی با رویکرد اسلامی. فصلنامه اخلاق پزشکی، سال سوم، شماره دهم، زمستان ۱۳۸۸، صفحات ۵۶-۳۵.
۲۰. طباطبائی سید محمود، کلانتر هرمزی عبدالجلیل: بنیادهای اخلاق پزشکی از دیدگاه متون اسلامی و مفاخر پزشکی ایران. پژوهش در پزشکی (مجله پژوهشی دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی، دوره ۳۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۰، صفحات ۶۰-۱).
۲۱. طباطبائی سیدمحمود، علم الهدی سید حسن: قلمرو فقه پزشکی و اخلاق پزشکی. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره ۵، شماره ۵، مهر ۱۳۹۱.
۲۲. آیت‌الله ابراهیم امینی: مسئولیت‌های فقهی و اخلاقی پزشک. تاریخ انتشار ۲۷ اسفند ۱۳۹۲، <http://www.ibrahimamini.com>
۲۳. بی‌آزار شیرازی عبدالکریم: پزشکی قانونی در فقه و حقوق اسلامی. فصلنامه مدرس علوم انسانی، ویژه نامه حقوق، زمستان ۱۳۸۳.
۲۴. پوربخش سید محمدعلی: بررسی معیارهای منطقی در تدوین منشور حقوق بیماران. فصلنامه حقوق پزشکی، سال ۳، شماره ۹، تابستان ۱۳۸۸.
25. Kevin C. Chung, Allison G. Pushman, and Lillian T. Bellfi. A systematic Review of Ethical Principles in the Plastic Surgery Literature. Plast Reconstr Surg. 2009 Nov. 124(5): 1711-1718.
26. World Medical Association: Medical Ethics Manual. 3rd edition, 2015.
27. Hudson Birdin, Nel Glass, Ian Wilson, Michell Harrison, Tim Usherwood, & Duncan Nass. Defining professionalism in medical education: A systematic review. Medical Teacher, 2014; 36: 47-61.
28. Vimmi Passi, Manjo Dough, Ed Peile, Jill Thistlethwaite, Neil Johnson. Developing medical professionalism in future doctors: A systematic review. Int. J. Medical Education. 2010; 1:19-29.
29. Advancing Education in Medical Professionalism: An Educational Resource from the ACGME. <http://medprofe.bimu.edu.cn/xsqq/8ACGME>.
۳۰. یمانی نیکو، چنگیز طاهره، ادیبی پیمان: حرفه‌ای‌گری و برنامه درسی پنهان در آموزش پزشکی. مرکز تحقیقات آموزش علوم پزشکی - دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی اصفهان.
۳۱. حرفه‌ای‌گری در پزشکی: انجمن ایرانی اخلاق در علوم رفتاری. <http://www.iranethics.ir>

۳۲. مطهری مرتضی: فلسفه اخلاق، انتشارات صدرا.
<https://shahidmotahhari.blog.ir>

۳۳. محسنی، نیکچهره - ارزش‌های اخلاقی در نظریه‌های مختلف روانشناسی - مجله روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران. شماره ۵۱- پائیز ۱۳۷۱.

۳۴. مواظ العددیه، ص ۴۱۳.

۳۵. شادمان نعمتی، عالیا صابری، آبتین حیدرزاده. پروفشنالیسم (حرفه‌ای‌گری) پزشکی و آموزش آن به دانشجویان. پژوهش در آموزش پزشکی/ بهاد و تابستان ۱۳۸۹ (۱۲).

36. Epstein RM, Hundert EM. Defining and assessing professional competence. JAMA 2002; 287(2): 226-235.

۳۷. اخلاق پزشکی- سوگندنامه بقراط - انجمن ایرانی اخلاق در علوم رفتاری- <http://www.iranethics.ir>

۳۸. رازی محمد ابن زکریا: طب روحانی، انتشارات اهل قلم، ۱۳۸۰.

۳۹. ابن سینا: رساله عهدیه.

40. Stephenson A, Higgs R, Sugarman J. Teaching professional development in medical schools. Lancet. 2001; 35: 867-870.

۴۱. مبسوط در ترمینولوژی حقوق ج ۲، ص ۱۰۷۶ و <http://www.wikifeqh.ir>

۴۲. دکتر محمود عباسی، حقوق پزشکی، نیاز امروز، چشم انداز فردا. گزارش نشستی در گروه جامعه‌شناسی پزشکی وسلامت. پانزدهم دی ماه ۱۳۸۸ (<http://www.isa.org.ir/node/2423>).

۴۳. خمینی "ره" سید روح الله: تحریرالوسیله، نجف اشرف، مطبعه الآداب، ۱۳۹۰.

۴۴. پارساپور محمد باقر، پارساپور علیرضا، اسماعیل آبادی علیرضا: خطای پزشک و تأثیر آن در مسئولیت پزشکان. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ویژه نامه اخلاق پزشکی، پیوست شماره ۱- زمستان ۱۳۸۵.

۴۵. شاکری‌نیا ایرج: تحلیل کیفی تبلیغات تجاری و جنبه‌های اخلاقی آن در پزشکی. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره ۳، شماره ۳، ۱۳۸۹، صفحات ۶۳-۵۶.

۴۶. آئین نامه استانداردسازی تابلوها و سرنسخه‌های مؤسسات پزشکی، شاغلان حرف پزشکی و وابسته پزشکی - موضوع بند ج ماده ۳ از فصل دوم قانون تشکیل سازمان نظام پزشکی، مصوب ۱۳۸۳/۱/۲۵ مجلس شورای اسلامی.

۴۷. مجموعه آئین نامه‌های مطب پزشکان عمومی - معاونت درمان شبکه شهریار:

http://www2.iums.ac.ir/files/shahriar/moavenat_darm_an/pezeshk_omomi.pdf.

۴۸. میرهاشمی سرور: ضمان پزشک در فقه و حقوق اسلامی. فصلنامه ندای صادق، شماره ۳۴ و ۳۵، ۱۳۸۸.

۴۹. محقق داماد م. فقه پزشکی. تهران: انتشارات حقوقی، ۱۳۸۹.

۵۰. مرتضی آدمی - مسئولیت مدنی پزشک و ضمانت او - پایگاه حق گستر www.haghgostar.ir - ۱۳۸۲.

۵۱. مالمر محمود - مسئله ضمان طبیب در مطب‌های خصوصی - ماهنامه دادرسی - شماره ۳۶- سال ۶- بهمن و اسفند ۱۳۸۱.

۵۲. دریاباری سید محمد زمان: انواع مسئولیت پزشکان، مسئولیت مدنی پزشک، مسئولیت پزشک، ... فصلنامه اندیشه صادق، شماره ۶ و ۷، آذر ۱۳۹۴.

۵۳. علیرضا یزدانیان، حقوق مدنی. قلمرو مسؤلیت مدنی، نشر آیلا، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۳۰.

۵۴. دکتر حسینقلی حسینی نژاد، مسؤلیت مدنی. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، ۱۳۷۰، ص ۱۳.

۵۵. محمد بن قیس آل شیخ مبارک، حقوق و مسؤلیت پزشکی در آیین اسلام، ترجمه محمد عباسی، نشر حقوقی، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۷، ص ۳۳.

۵۶. محمدحسین ساکت، پند و پیمان در پزشکی. درآمدی به اخلاق پزشکی، ص ۲۵، مشهد، واژیران، چاپ اول ۱۳۷۸.